

V současných podmínkách vzrůstá aktuálnost otázek rozvoje účasti pracujících na řízení. Cílem statí je přispět k postižení této problematiky teoretickou úvahou doplněnou analýzou údajů z mezinárodního výzkumu *Automatizace a průmysloví dělníci*.

Výzkum byl realizován v roce 1974 v rámci činnosti Problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí *Dělnická třída ve světovém revolučním procesu* (pracovní skupina 6 — Dělnická třída a vědeckotechnická revoluce).⁽¹⁾ Šetření bylo provedeno ve čtyřech závodech automobilového průmyslu v SSSR a ve dvou podnicích téhož odvětví v ČSSR. Při zkoumání různých stránek praktické účasti pracujících na rozhodování bylo nutno řešit i celou řadu teoretických otázek.

1. Aktuálnost rozvoje účasti pracujících na řízení socialistické výroby

Vědeckotechnický pokrok vede k růstu složitosti jak výroby, tak i řízení. Při řešení problémů spojených s fungováním moderního podniku se nelze opírat pouze o dřívější zkušenosti a zdravý rozum. Efektivní řízení výroby předpokládá zvládnutí a osvojení speciální teorie — vědy o řízení. V současné době se řízení výroby prakticky stalo profesí, což je charakteristické jak pro socialistické, tak i pro kapitalistické země. Cíl profesionální činnosti vedoucího podniku je koneckonců podmiňován charakterem sociálně ekonomického systému. Vzhledem k tomu, že kapitalistická výroba je orientována k maximalizaci zisku, musí její řízení využívat výsledky různých věd ke zvyšování vykořisťování, neboť právě vykořisťování námezdní práce je základem a zdrojem důchodů kapitálových vlastníků. Tento cíl také podmiňuje protichůdnost zájmů vedení podniků a pracujících v kapitalistických zemích. Zásadně jiný cíl socialistické výroby mění také vzájemné vztahy mezi vedoucími hospodářskými pracovníky všech úrovní a pracujícími.

Mnozí buržoazní autoři se však pokoušejí dokázat, že nikoli kapitalistický charakter řízení výroby, nýbrž přeměna řízení v povolání vylučuje účast pracujících na řízení moderní výroby. Američtí a západoevropští autoři nezdůrazňují, že v podmínkách automatizované výroby dělníci nemohou a nesmí zasahovat do oblasti rozhodování, neboť 1. jejich nekompetentní zásahy by mohly nanejdůležitěji způsobit škody ve výrobě, 2. úspěšná jednání se soudobými manažery mohou vést pouze dobře připravení odborářští funkcionáři. Tak například

(1) Z výsledků šetření byly zpracovány společné publikace, které se obšírně zabývají otázkami sociálních důsledků zavádění automatizace [Naučno-techničeskij (Usnin-Chramelašvili-Charvát-Řehák) 1976; Naučno-techničeskij (Nočevnik-Charvát) 1978; (Charvát-Řehák-Tuček) 1977].

známý americký ekonom J. K. Galbraith v knize *New Industrial State* poznamenává, že zavádění automatizace na nemechanizovaných pracovištích vede okamžitě ke snížení počtu dělníků, a tedy i jejich snahy ovlivňovat rozhodování vedení podniků [Galbraith 1967]. Ve své pozdější práci J. K. Galbraith již tvrdí, že v epoše vědeckotechnické revoluce může pouze skupina odborníků rozhodovat, kdežto účast dělníků na rozhodování je nemožná: „Koneckonců nikoli jednotlivec, nýbrž celý komplex vědců, inženýrů a techniků, odbytových a reklamních odborníků, specialistů na vztahy s veřejností, lobbistů, advokátů, odborníků na styky s vládní byrokracií, koordinátorů, manažerů a administrátorů se stává řídícím a vedoucím intelektem hospodářské firmy“ [Galbraith 1973: 82]. Socioložka H. Prossová (NSR) píše o nevyhnutelnosti byrokratizace odborů v současné době. Vylučuje přímou účast řadových členů v činnosti organizace, včetně činnosti spojené s ovlivňováním rozhodovacích procesů. Zbyrokratizované odbory „se dostávají do područí železného zákona oligarchie, kdy rozhodovací pravomoci jsou předávány ústředním řídícím instancím, jež působí více či méně autoritativně...“ [Pross 1972: 21].

Marxističtí vědci vycházejí z toho, že společenské vlastnictví výrobních prostředků předpokládá aktivní, tvůrčí účast sjednocených výrobců na řízení výroby. přičemž s rozvojem socialismu tato aktivita neustále vzrůstá. „Naproti tomu soukromé vlastnictví,“ jak poznamenává akademik A. M. Rumjancev, „samou svou podstatou vylučuje podobnou reálnou účast výrobců na řízení výroby“ [Rumjancev 1975: 13].

Z toho všeho plyne, že otázka možnosti účasti pracujících na řízení výroby v podmínkách rozvoje automatizace a vědeckotechnické revoluce je vskutku reálná. Podrobíme analýze různé aspekty tohoto problému v podmínkách dvou socialistických zemí – Sovětského svazu a Československa.

Především je nutno vymezit, co rozumíme účastí pracujících na řízení výroby. V marxistické literatuře neexistuje všeobecně přijaté vymezení. Někteří autoři pojmají účast pracujících na řízení výroby za socialismu velmi široce. Této okolnosti si již povšimnuli sovětsští badatelé V. I. Muchačev a V. S. Borovik, kteří poznamenávají, že někdy „jsou do řídicí činnosti zahrnovány všechny formy *společenské činnosti a iniciativy*. Při tomto přístupu se na řízení výroby podílejí *všichni* členové masových společenských organizací, *všichni* účastníci socialistického soutěžení, avšak zapomíná se, že zdaleka ne veškerá společenská aktivita je řídicí činností“ [Muchačev-Borovik 1975: 19]. Tento přístup se například objevuje v pracích L. P. Burka a N. M. Gricenka, v nichž se k formám účasti pracujících na řízení výroby řadí i účast ve zlepšovatelském hnutí, činnost ve společenských tvůrčích organizacích (veřejné konstrukční kanceláře aj.), přehlídky technické tvořivosti, komunistické subotniki, stachanovské hnutí, hnutí za komunistický poměr k práci [Burko 1975; Gricenko 1975].

Účast pracujících na řízení výroby je podle našeho názoru specifickým druhem společenské práce – činností samotných pracujících a jejich představitelů směřující k realizaci administrativních, výrobních, sociálních, technických, hospodářských a ekonomických funkcí řízení výroby v zájmu pracujících, a to na různých úrovních. *Řízením výroby* se přitom rozumí cílevědomé působení na systém výrobních prostředků, na systém „člověk – stroj“ a na systém „člověk – kolektiv“. *Řízení systému výrobních prostředků* znamená organizaci jejich nepřetržitého přísunu, jejich rozmístění, postupnost a spojování, fungování výrobních prostředků v čase a prostoru. *Řízení systému „člověk – stroj“* spočívá v působení na organizaci dělby práce, té či oné formy vzájemné součin-

nosti člověka a stroje. A konečně *řízení systému* „člověk – kolektiv“ představuje regulaci vztahů mezi lidmi v procesu výroby, vytváření a udržování určitého sociálně psychologického klimatu.

Účast pracujících na řízení výroby je charakterizována třemi ukazateli: a) okruhem otázek, na jejichž řešení se podílejí; b) formou samotné účasti na řízení výroby; c) výsledkem této účasti (tj. finálním výsledkem v každém konkrétním případě).

Účast pracujících na řešení otázek týkajících se všech tří systémů představuje účast na řízení výroby *v širokém slova smyslu*. Účast na řešení otázek týkajících se jedné nebo dvou z výše uvedených soustav budeme nazývat účastí na řízení výroby *v úzkém slova smyslu*. (2)

2. Možnost a ochota pracujících podílet se na řízení výroby

Ve výzkumu jsme zjišťovali názor vedení podniků, odborových organizací i dělníků ve sledovaných závodech automobilového průmyslu na to, mají-li se dělníci podílet na rozhodování v podmínkách automatizace, jaké jsou možnosti a osobní ochota dělníků podílet se na řízení výroby.

Představitelé vedení podniků a odborů v obou zemích vypovídali, že automatizace výroby buď neovlivňuje účast dělníků na rozhodování, anebo jejich podíl zvyšuje. Proč tomu tak je? Představitelé vedení uvedli, že účast dělníků na řízení výroby „usnadňuje správě podniku plnění úkolů“ jak v automatizované, tak i v neuatomatizované výrobě. Podobné odpovědi byly získány i v jiných výzkumech. Tak například skupina sociologů Vysoké komsomolské školy při ÚV VLKSM pod vedením V. I. Muchačeva uskutečnila v období 1972–1974 průzkum ve 21 podnicích obráběcího průmyslu a v řadě dalších odvětví různých republik Sovětského svazu. V rámci průzkumu bylo dotázáno asi 10 000 dělníků a 800 představitelů vedení a vedoucích společenských orgánů průmyslových podniků. V odpovědích *všech* vedoucích podniků a cechů byla zdůrazňována nutnost zapojení dělníků do řízení [Muchačev-Borovik 1975: 31].

V průběhu našeho výzkumu sociálních důsledků automatizace byla i dělníkům položena otázka, jak ovlivňuje automatizace jejich možnost podílet se na řízení výroby. Absolutní většina dělníků jak v SSSR, tak v ČSSR odpověděla, že zavádění nové techniky buď nemění možnosti účasti na rozhodování, anebo zvyšuje tuto možnost (viz tabulka 1).

Tabulka 1. Názor dělníků na vliv automatizace na možnost účasti při řízení výroby

Vliv automatizace na účast dělníků na řízení výroby	% všech dotázaných dělníků	
	SSSR	ČSSR
Zvyšuje	30,0	43,6
Nemění	52,8	31,3
Snižuje	1,6	1,1
„Nevím“	15,6	24,0

(2) Podrobněji viz *Meždunarodnyje monopoli i rabočij klass*. Moskva, Nauka 1976, s. 226–230; *Odbory a společnost*. Praha 1976, č. 5, s. 50–63.

Tabulka 2. Představy dělníků o možnostech, které by měli mít pracující při rozhodování a charakteristika osobní ochoty dělníků podílet se na řízení výroby

Názor dělníků na možnosti, které by měli mít pracující při rozhodování	Stupeň rozhodování	% respondentů, kteří odpověděli „ano“			Charakteristika osobní ochoty dělníků podílet se na řízení výroby v rámci podniku	Stupeň rozhodování	% respondentů, kteří odpověděli „ano“		
		Σ	A	N—A			Σ	A	N—A
Dělníci by měli mít možnost podílet se na rozhodování o všech otázkách činnosti podniku	4				Chci se podílet na rozhodování o většině otázek týkajících se činnosti podniku	4			
SSSR		85	84	85	SSSR		80	80	80
ČSSR		61	70	57	ČSSR		52	65	46
Dělníci by měli mít možnost podílet se na rozhodování pouze o otázkách týkajících se jejich práce	3				Chci se podílet na rozhodování pouze o otázkách týkajících se mé práce	3			
SSSR		12	14	9	SSSR		17	19	16
ČSSR		37	30	40	ČSSR		39	33	42
Dělníci by měli mít možnost podílet se na rozhodování pouze v tom případě, jsou-li o to požádáni vedením podniku	2				Chci se podílet na rozhodování pouze v tom případě, jestliže mě o to požádají vedoucí pracovníci	2			
SSSR		4	2	6	SSSR		3	2	4
ČSSR		2	0	3	ČSSR		7	2	9
Dělníci se nemusí podílet na rozhodování	1				Nechci se podílet na rozhodování	1			
SSSR		0	0	0	SSSR		0	0	0
ČSSR		0	0	0	ČSSR		2	0	3

A = automatizovaná výroba
N—A = neautomatizovaná výroba

Možnost podílet se na rozhodování o nejrůznějších otázkách nezávisí na úrovni technologie, na úrovni podniku nebo vzdělání dělníků. Je podmíněna úrovní rozvoje výrobních vztahů socialistické společnosti a právně zakotvena v zákonodárství, jež zaručuje účast pracujících na řízení výroby na území celého státu.

Výsledky tedy ukázaly, že nová technika v podstatě neovlivňuje možnosti účasti pracujících na rozhodování. Považují však sami dělníci svou účast na řízení výroby za nezbytnou? — Odpovědi respondentů svědčí o tom, že jak v SSSR, tak i v ČSSR považují pracující za nezbytné, aby měli možnost podílet se na řešení otázek týkajících se činnosti podniku a života kolektivu (tab. 2). Ani jediný dělník nepochyboval o nutnosti podílet se na řízení výroby a prakticky všichni respondenti vyjádřili ochotu osobně se podílet na rozhodování ve sféře řízení.

Podobné výsledky byly získány i v jiných výzkumech. Tak například při zkoumání názoru dělníků na to, zda je nezbytné, aby se všichni členové kolektivu podíleli na řízení výroby, pouze 10,9 % odpovědělo, že to nepovažují za nezbytné [Muchačev-Borovik 1975: 47]. V jiném výzkumu odpověděla na otázku: „Je nezbytná soustava vzájemné spolupráce mezi jednotlivými pracovišti podniku a veřejnými orgány řízení?“ pouze 2 % respondentů záporně [Naučnyje 1975: 25, 36].

V našem výzkumu většina dělníků (85 % v SSSR a 61 % v ČSSR) vyslovila názor, že pracující by se měli podílet na rozhodování ve *všech otázkách* činnosti podniku, tj. vyslovili se pro účast na řízení výroby v širokém slova smyslu. Přitom více než polovina dělníků je ochotna podílet se na rozhodování o většině otázek týkajících se činnosti podniku. Mezi odpověďmi dělníků v automatizovaných a neautomatizovaných provozech buď prakticky není rozdíl (SSSR), nebo je podíl pozitivních odpovědí v automatizovaných provozech poněkud vyšší (v ČSSR). Určité rozdíly v odpovědích dělníků automatizovaných a neautomatizovaných provozů v ČSSR (tab. 2) pramení z toho, že v neautomatizovaných provozech převládají ženy (59,2 % proti 8,3 % žen v automatizovaných provozech). Je známo, že účast žen na řízení výroby závisí do značné míry na faktorech rodinného života, tj. na takových faktorech, jako je péče o výchovu dětí, vedení domácnosti atp. Rovněž faktor věku působí u žen v daleko větší míře na jejich vztah k účasti na řízení výroby.

Domníváme se, že vztah dělníků k otázkám účasti na řízení výroby je výrazně ovlivňován i úrovní jejich kvalifikace, jež je v automatizovaných provozech vyšší než v neautomatizovaných.

Společným rysem sovětských i československých dělníků je to, že v podmínkách automatizované výroby chtějí mít co největší možnosti podílet se na rozhodování, že jejich ochota osobně se podílet na řízení výroby se nesnižuje.

Kromě obecného postoje k účasti na řízení výroby v podmínkách vědeckotechnické revoluce jsme zjišťovali názor dělníků na to, *zda se mohou fakticky* podílet na řízení výroby, včetně automatizované (tab. 3). Z odpovědí vyplývají tyto dva hlavní závěry:

1. Většina respondentů jak v SSSR, tak v ČSSR vysoce hodnotí reálné možnosti podílet se na řízení výroby buď bezprostředně, anebo prostřednictvím svých zástupců;
2. Hodnocení možností podílet se na rozhodování je v obou zemích velmi blízké.

Tabulka 3. Hodnocení reálných možností podílet se na řízení výroby v rámci podniku
(v % z celkového počtu respondentů)

Mohou se dělníci vašeho podniku podílet bezprostředně či prostřednictvím svých zástupců na rozhodování o následujících otázkách:	% respondentů, kteří odpověděli „ano“	
	SSSR	ČSSR
1. Tvorba výrobního plánu	89,6	85,0
2. Zavádění nových strojů a zařízení	94,0	67,2
3. Organizace práce a pracovní podmínky	97,1	83,4
4. Vymezení základů a metod výpočtu mzdy	77,0	56,7
5. Normování práce a stanovení kvalifikační třídy	82,2	72,8
6. Vypłázení prémie a jiných odměn	95,3	82,2
7. Převod do vyšší kvalifikační třídy a služební postup	90,1	75,6
8. Vysílání dělníků na kurzy zvyšování kvalifikace	95,3	80,6
9. Přemístování na jiné pracoviště	90,3	70,6
10. Přesčasové práce	88,7	76,1
11. Disciplinární řízení	96,9	75,0
12. Propouštění dělníků	95,9	87,7
13. Snížení výroby a likvidace podniku	27,5	22,8

Pro podrobnější prozkoumání názoru dělníků na možnosti účasti na řízení byly vytvořeny tři skupiny charakterizující různé sféry účasti: První skupina se týkala cílevědomého působení na systém výrobních prostředků (otázka 1 a 2); druhá skupina působení na systém „člověk – stroj“ (otázka 3 – 6); třetí skupina formy působení na systém „člověk – kolektiv“ (otázka 7 – 12).

K celému bloku byla přiřazena ještě otázka 13 (omezování výroby a uzavírání závodů), aby byla postižena zejména situace v kapitalistických státech. Reakce sovětských a československých dělníků je velmi charakteristická: většinou ani nevěděli, jak mají na podobnou otázku odpovědět, neboť se v praxi s takovou situací nikdy nesetkali. Plánovitý rozvoj ekonomiky v socialistických zemích vylučuje snižování výroby, likvidaci podniků i hromadné propouštění z práce.

Na otázky první skupiny odpověděla absolutní většina respondentů v obou zemích (přes 84 % respondentů) kladně. Přitom nebyly prakticky zjištěny žádné rozdíly v odpovědích dělníků z automatizovaných a neautomatizovaných provozů. Sami dělníci se domnívají, že i v podmínkách automatizace výroby mají možnost podílet se na rozhodování o otázkách spojených s tvorbou výrobního plánu a se zaváděním nové techniky.

Druhá skupina otázek charakterizuje názor dělníků na možnosti podílet se bezprostředně či prostřednictvím svých představitelů na rozhodování o otázkách organizace a odměňování práce. Absolutní většina dělníků odpověděla, že pracující se mohou podílet na řešení otázek spadajících do této skupiny. Přitom opět nebyly zjištěny žádné podstatnější rozdíly v odpovědích dělníků z automatizovaných a neautomatizovaných provozů, a to jak v SSSR, tak i v ČSSR (tabulka 4).

V podmínkách automatizované výroby, jak je vidět z tabulky, se dělníci nedomnívají, že by měli méně možností podílet se na rozhodování o otázkách týkajících se organizace práce a pracovních podmínek, i když se zvýšila technologická „danost“ těchto momentů výroby. Skutečnost, že část respondentů neví, jakou má možnost podílet se na rozhodování o otázkách týkajících se

Tabulka 4. Hodnocení možností podílet se na rozhodování o otázkách organizace a odměňování práce

Otázky	% odpovědí „ano“			
	automatizovaná výroba		neautomatizovaná výroba	
	SSSR	ČSSR	SSSR	ČSSR
Organizace práce a pracovní podmínky	98,4	88,3	96,0	81,7
Vymezení základů a metod výpočtů mzdy	73,1	58,3	82,2	55,8
Normování práce a stanovení kvalifikační třídy	81,0	73,3	83,4	72,5
Výplata prémie a jiných odměn	92,9	80,0	97,5	83,3

vymezení základů a metod výpočtu mzdy, normování práce a stanovení kvalifikační třídy, nebo tuto možnost odmítá, nijak nesouvisí s úrovní technologie: jak ukazuje tabulka 4 – podobně odpověděli dělníci automatizovaných provozů i neautomatizovaných provozů. To znamená, že charakter odpovědí na tyto otázky nesouvisí se zaváděním automatizace, nýbrž s nedostatečnou informovaností určité části respondentů o právech, která mají pracující při řešení nejruznějších otázek řízení výroby.

Celkově i v podmínkách automatizované výroby se absolutní většina dotázaných domnívá, že se mohou podílet na rozhodování o otázkách organizace práce a odměňování.

Otázky třetí skupiny charakterizují názor dělníků na možnosti ovlivňovat řešení problémů souvisejících s řízením personálu, včetně udělování disciplinárních trestů, služebního postupu a propouštění. Odpovědi dělníků na otázky této skupiny jsou uvedeny v tabulce 5 a potvrzují, že otázky řízení personálu jsou řešeny za aktivní účasti pracujících.

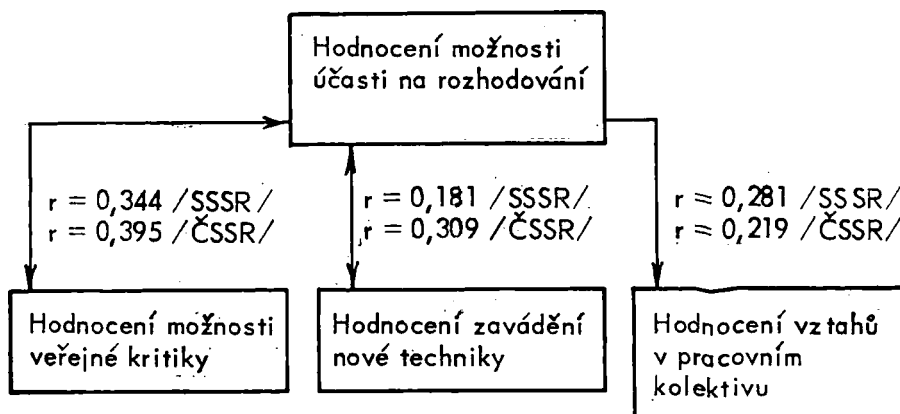
Tabulka 5. Hodnocení možností pracujících podílet se na rozhodování o otázkách řízení personálu

	% odpovědí „ano“			
	automatizovaná výroba		neautomatizovaná výroba	
	SSSR	ČSSR	SSSR	ČSSR
Převod do vyšší kvalifikační třídy a služební postup	88,1	78,3	91,9	74,2
Vysílání dělníků na kurzy zvyšování kvalifikace	95,6	85,0	95,0	78,3
Přemísťování na jiné pracoviště	88,7	76,7	92,0	67,5
Přesčasová práce	88,7	80,0	88,9	74,2
Disciplinární řízení	95,7	78,3	98,0	73,3
Propouštění dělníků	95,2	78,3	96,5	83,3

Jak vyplývá z výzkumu, dělníci ve zkoumaných podnicích se nedomnívají, že v podmínkách automatizované výroby by měli pracující menší možnosti aktivně se podílet na řízení výroby v širokém slova smyslu. Možnost dělníků ovlivňovat všechny stránky života podniku není podmíněna úrovní technologie. Museli jsme nalézt jiné faktory, na nichž závisí možnost účasti pracujících na rozhodování.

Jsou jimi především faktory *sociální*, jež jsou v poslední instanci podmíněny charakterem společenského zřízení. Nejvýznamnější jsou uvedeny na schématu 1. Naznačené souvislosti nejsou nahodilé. Tak například korelace mezi tím, jak

Schéma 1: Souvislost hodnocení možností účasti dělníků na rozhodování s dalšími faktory */

*/ V našem případě statisticky významná souvislost mezi faktory existuje při $r = 0,18$

dělníci hodnotí možnost podílet se na rozhodování a možnost kritiky vedoucích pracovníků, odráží objektivní souvislosti faktorů. Možnost účasti na řízení výroby předpokládá možnost veřejné kritiky vedení, například za nesplnění těch či oněch rozhodnutí, jež byla schválena na schůzích dělníků.

Hodnocení možnosti účasti na rozhodování je v realitě těsně spjata také s hodnocením zavádění nové techniky. Pokud dělníci podílející se na řízení výroby v širokém slova smyslu aktivně ovlivňují řešení otázek souvisejících s technologickými inovacemi, potud kladně hodnotí zavádění nové techniky. Lze to ovšem interpretovat i obráceně: okolnost, že dělníci podporují technologické inovace, svědčí o tom, že na ně byli včas připraveni a že se sami bezprostředně podíleli na přijetí příslušných rozhodnutí.

Za významnou lze označit také souvislost mezi hodnocením možnosti podílet se na rozhodování a hodnocením vzájemných vztahů v kolektivu. Možnost podílet se na řízení výroby je sama o sobě důležitým ukazatelem postavení osobnosti v kolektivu, jejího místa ve výrobě. Skutečnost, že sovětsí a českoslovenští dělníci kladně hodnotí vzájemné vztahy v kolektivu, svědčí o tom, že se cítí rovnoprávními účastníky výroby, že se považují nejen za objekt, ale i za subjekt řízení.

3. Faktická účast pracujících na řízení výroby

Faktická účast pracujících na řízení výroby ve sledovaných podnicích byla zjišťována baterií otázek, rozdělených zhruba do tří skupin (tab. 6):

I. Institucionalizované formy účasti:

- a) formy bezprostřední účasti dělníků na řízení (schůze různých dělnických organizací — otázka č. 1);
- b) formy účasti dělníků na rozhodování prostřednictvím zástupců (stranické, odborové, mládežnické výbory a komise — otázka č. 2).

II. Formy ovlivňování rozhodovacího procesu mimo rámec stálých forem účasti (otázky č. 3 — 6).

III. Formy ovlivňování rozhodovacího procesu vedení podniku prostřednictvím kolektivního nátlaku (demonstrace, stávky, odmítnutí přesčasové práce atd. — otázka č. 7).

Tabulka 6. Způsob, jímž se dělníci podílejí na ovlivňování rozhodnutí vedení závodů a podniků v SSSR a ČSSR

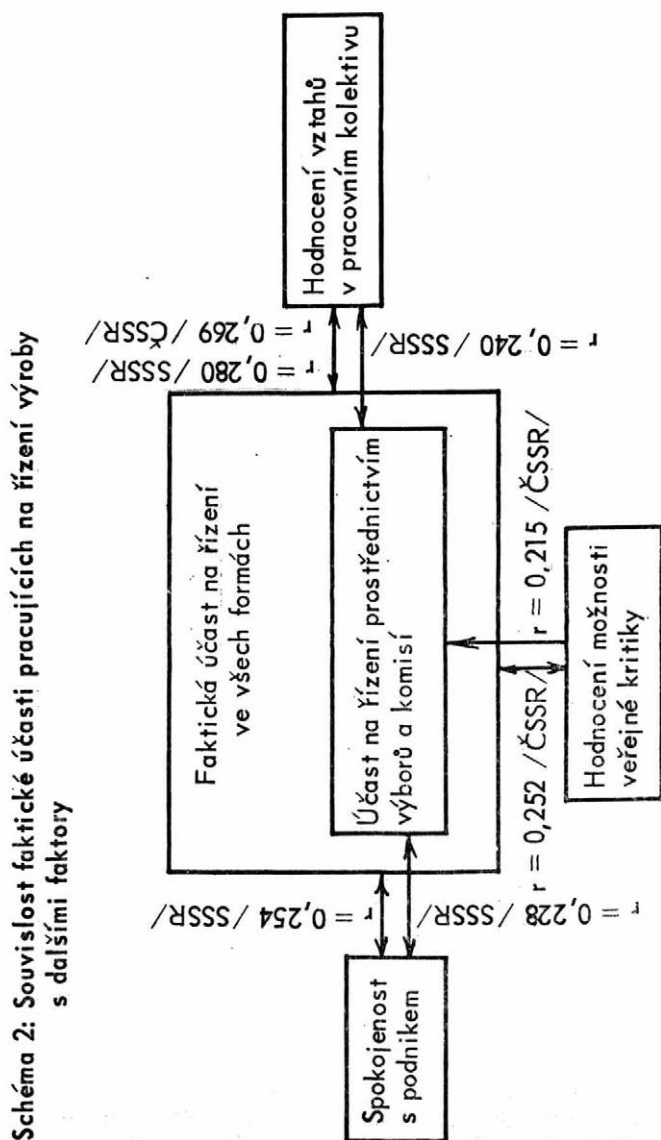
Aktivity	SSSR			ČSSR		
	Σ	A	N—A	Σ	A	N—A
1. Účast na schůzích dělnických organizací (například odborářské schůze, schůze stranické a mládežnické závodní organizace)	98,4	98,9	98,0	93,3	93,3	94,2
2. Účast na práci různých výborů a komisí v závodě, podniku (stranických, odborových, mládežnických)	56,7	56,8	56,3	65,0	68,3	63,3
3. Sdělení vlastního názoru na práci, pracovní podmínky apod. bezprostřednímu vedoucímu nebo vyššímu vedení	90,0	87,3	92,4	92,2	95,0	90,8
4. Sdělení vlastního názoru na práci, prac. podmínky apod. funkcionářům strany, odborů a mládežnické organizace v závodě, podniku	71,4	72,8	69,8	79,4	88,3	75,0
5. Jednání s funkcionáři společenských organizací mimo závod (stranické, odborové, mládežnické orgány)	19,4	20,3	18,7	36,7	45,0	32,5
6. Jednání (v pracovních záležitostech) se státními orgány (sověty poslanců pracujících v SSSR, místní a okresní národní výbory v ČSSR, ministerstva)	7,2	8,2	6,2	15,5	15,0	15,8
7. Kolektivní nátlak na vedení podniku (stávky, „práce podle předpisu“ apod.)	0	0	0	0	0	0

Nejrozšířenější je ovlivňování rozhodovacího procesu formou účasti na schůzích dělnických organizací. Prakticky všichni dotázaní dělníci v SSSR a ČSSR (více než 93 %) se v posledních dvou letech zúčastňovali dělnických a odborových schůzí. Vzhledem k tomu, že na veřejné stranické schůze jsou zváni všichni dělníci, je i tato forma využívána jako bezprostřední účast na řízení výroby. Přitom aktivní účast na schůzích dělnických organizací naprosto nezávisí na typu pracoviště (viz tab. 6).

Významné místo v soustavě výrobní demokracie podniku zaujímají formy účasti prostřednictvím volených zástupců pracujících. K takovým voleným orgánům patří stranické, odborové výbory, výbory mládežnických organizací, stálé výrobní porady a konference. Na schůzích a na výrobních poradách se projednávají všechny zásadní otázky řízení výroby: počínaje běžnými a perspektivními výrobními plány až po otázky racionálnějšího využívání profese a kvalifikace dělníků.

Vcelku lze říci, že aktivní účast pracujících v různých orgánech umožňuje na jedné straně efektivně ovlivňovat rozhodnutí vedení a na druhé straně zapojovat další a další dělníky do řízení výroby.

Ve sledovaných podnicích se na činnosti různých orgánů dělnické reprezentace v průběhu dvou let osobně podílely dvě třetiny respondentů. Přitom nebyla

zjištěna žádná výraznější difference mezi automatizovanými a neautomatizovanými provozy (tab. 6, otázka č. 2).

To znamená, že dělníci využívají celkově velmi intenzivně jak formy bezprostřední účasti na řízení výroby, tak formy nepřímé účasti zprostředkované různými výbory a komisemi ovlivňujícími rozhodovací proces.

Faktory ovlivňující faktickou účast dělníků na řízení výroby

Faktory ovlivňující faktickou účast dělníků na řízení výroby jsou sociálního rázu. Statisticky významná je vzájemná souvislost mezi touto účastí a hodnocením vztahů v pracovním kolektivu (což, jak bylo ukázáno výše, opět souvisí s hodnocením možnosti účasti na rozhodovacím procesu).

Vztahy v kolektivu podniku odrážejí na mikroúrovni charakter společenských výrobních vztahů. Jestliže všichni pracovníci podniku mají stejný vztah k vlastnictví a společné zájmy, jsou také jejich vztahy charakterizovány rovností a spoluprací. To vytváří možnosti pro skutečnou a širokou účast pracujících na řízení výroby. Lze oprávněně předpokládat, že jiné, antagonistické vztahy ve výrobním kolektivu, podmíněné nerovným vztahem k výrobním prostředkům, výrazně ovlivňují možnosti účasti pracujících na rozhodování a výrazně omezují sféru a efektivnost této účasti.

Sovětská a československá dělníka se nevyslovili pro stávky a jiné podobné formy nátlaku na vedení podniku za účelem docílení pro ně žádoucích rozhodnutí (viz tab. 6, otázka č. 7). To dokumentuje skutečnost, že za socialismu se zájmy dělníků a vedení podniků objektivně shodují. Přitom obrovský význam nabývají subjektivní faktory, jako například představa dělníků o vzájemných vztazích, a to jak mezi dělníky, tak mezi dělníky a vedením podniku. Na nich také do značné míry závisí faktická účast pracujících na řízení výroby.

4. Závěry

Údaje získané z výzkumu *Automatizace a průmysloví dělníci* umožňují učinit závěr především v tom smyslu, že hodnocení možnosti účasti na rozhodování, jakož i faktická účast pracujících na řízení výroby v rámci podniku nesouvisí s technologickými faktory, nýbrž se sociálními faktory, se vztahy, které se utvářejí ve společnosti. To znamená, že zavádění automatizace nepůsobí na snížení možností dělníků podílet se na rozhodování, jak to tvrdí buržoazní autoři.

Výzkum umožňuje dále konstatovat, že i dělníci, kteří nejsou speciálně kvalifikováni pro řešení otázek ekonomiky a řízení výroby, se významně podílejí na rozhodování o otázkách činnosti podniku, a to i v podmínkách automatizované výroby. Má-li se tato jejich účast dále efektivně rozvíjet, je třeba, aby si osvojovali určité znalosti z vědy a umění řízení. To není nový úkol. Již v prvních letech sovětské moci zdůrazňoval V. I. Lenin, že jediná cesta k socialismu je „naučit dělníky prakticky řídit obrovské podniky, organizaci velké výroby a rozdělování“ [Lenin 1962: 263]. V souvislosti s tím doporučoval učinit dělníky organizací řízení, aby bylo možno definitivně řešit problém zapojení mas do rozhodovacího procesu. V soudobé socialistické společnosti je tento problém zvláště aktuální.(3)

(3) V. I. Lenin upozorňoval, že problém zapojení mas do řízení může být definitivně vyřešen jen tehdy, „když se všichni naučí řídit a budou skutečně samostatně řídit společenskou výrobu. Teprve pak budou dokořán otevřeny dveře k přechodu od první fáze komunistické společnosti k její vyšší fázi“ [Lenin 1962: 102].

KSSS a KSČ věnovaly vždy pozornost rozvoji výrobní demokracie. Jen v průběhu sedmdesátých let byla v Sovětském svazu z iniciativy strany přijata řada usnesení směřujících ke zdokonalení ekonomického vzdělání pracujících, a to tak, aby získané vědomosti mohly být uplatňovány v praxi, v průběhu účasti na rozhodování. Tento úkol byl vytyčen v usnesení ÚV KSSS *O zlepšení ekonomického vzdělání pracujících* (1971), jakož i v pozdějších usneseních ÚV KSSS – *O účasti vedoucích a inženýrsko-technických pracovníků Čerepoveckého hutního závodu na ideově politické výchově členů kolektivu, O práci stranické organizace Minského traktorového závodu, směřující ke zvýšení výrobní a společenské aktivity pracovního kolektivu*. V souladu s těmito usneseními byly v kolektivech podniků vypracovány perspektivní plány ekonomického vzdělání na 10. pětiletku.

Na XXV. sjezdu KSSS bylo zdůrazněno, že jedním z nejdůležitějších úkolů v 10. pětiletce je rozvoj efektivních forem zapojování pracujících do řízení výroby. [Materiály 1976: 147].

V zájmu dalšího rozvíjení výrobní demokracie v SSSR je nejen zdokonalována soustava vzdělávání pracujících, ale jsou i důsledně zajišťována práva pracujících na rozhodování ve všech sférách a na všech úrovních řízení. V této souvislosti L. I. Brežněv poznamenává: „Strana vyžaduje, aby každý náš zákon, každé usnesení týkající se zásad a metod činnosti podniku závazně počítalo s účastí pracujících na řízení výroby [Brežněv 1974: 14]. V současné době je toto právo již zakotveno v nové ústavě SSSR.

V ČSSR se rovněž věnuje velká pozornost otázkám výrobní demokracie, zvláště v posledních letech. Nové směry v rozvíjení účasti pracujících na řízení výroby byly vytyčeny únorovým plenárním zasedáním ÚV KSČ (1972), kdy byla rozvinuta a konkretizována usnesení XIV. sjezdu KSČ v ekonomické oblasti. Problémy rozvoje nových forem účasti pracujících na řízení výroby byly projednávány na VIII. všeodborovém sjezdu (1972), který zdůraznil nutnost zvýšení kvality politicko-organizačnické práce v procesu dalšího rozvoje účasti pracujících na rozhodování.

Také na XV. sjezdu KSČ byla značná pozornost věnována problematice úrovně a rozvoje účasti pracujících na řízení výroby. Soudruh G. Husák ve své zprávě zdůraznil, že v období 6. pětiletky bude nutno dále prohloubit účast pracujících na řízení. V této tvořivé činnosti lidu má naše socialistická společnost nevyčerpatelné zdroje [Materiály 1976].

Sociální podmínky v socialistických zemích stimulují širokou účast pracujících na rozhodování. Výzkumy uskutečněné v řadě podniků SSSR a ČSSR potvrzují tuto skutečnost. Automatizace výroby za socialismu nesnižuje možnosti dělníků podílet se na řízení výroby (a naprosto nevede k jejich zániku). Další růst složitosti výroby a řízení v socialistických zemích probíhá souběžně s rozvojem výrobní demokracie, která je významným základem zdokonalování řízení v každém podniku a v celé zemi.

Literatura

- Adamec, L.: *Rozvoj iniciativy a aktivity*. In: J. Řezníček: *Základy vědeckého řízení ekonomiky*. Praha, Práce 1974.
Brežněv, L. I.: *Vsě dlja blaga naroda*. Moskva, Gospolitizdat 1974.
Burko, L. P.: *Formy i metody učastija trudaščichsja v upravlenii proizvodstvom*. Minsk, Belarus 1975.
Galbraith, J. K.: *Economic and the Public Purpose*. Boston, Houghton Mifflin Co. 1973.

- Galbraith, J. K.: *New Industrial State*. Boston, Houghton Mifflin Co. 1967.
- Gricenko, N. N.: *Obščestvennyje formy upravlenija proizvodstvom: problemy, istorija, sovremennost*. Moskva, Profizdat 1975.
- Charvát, F. — Rehák, J. — Tuček, M.: *Dělník v procesu měnící se techniky*. Sociologický časopis 1977, č. 6.
- Kupka, J.: *Postavení a úkoly odborů za socialismu*. Praha, Práce 1974.
- Lenin, V. I.: *Polnoje sobranije sočiněnij, tom 33*. Moskva, GIPL 1962.
- Lenin, V. I.: *Polnoje sobranije sočiněnij, tom 36*. Moskva, GIPL 1962.
- Matěriály XXV. sjezda KPSS*. Moskva, Gospolitizdat 1976.
- Matěriály XV. sjezdu KSC*. Život strany 1976, č. 9—10.
- Muchačev, V. J. — Borovik, V. S.: *Rabočij klass v upravlenii proizvodstvom*. Moskva, Politizdat 1975.
- Naučno-techničeskij progress i rabočij klass socialističeskich stran, tom I. Sovětskij i čechoslovackije matěriály* (Red. V. Usenin — V. Chramelašvili — F. Charvát — Rehák). Praha, ÚFS ČSAV 1976.
- Naučno-techničeskij progress i rabočij klass socialističeskich stran, tom II. Matěriály GDR, Vengrii, Polši* (Red. M. Nočevnik — F. Charvát). Praha, ÚFS ČSAV 1978.
- Naučnyje doklady vysšej školy*. 1975, č. 1.
- Nikitin, D. P.: *Učastije trudjaščichsja v upravlenii proizvodstvom*. Moskva, Profizdat 1976.
- Novovič, N.: *Úkoly odborů a účast dělníků na řízení*. In: J. Řezníček: *Základy vědeckého řízení ekonomiky*. Praha, Práce 1974.
- Ob učastii trudjaščichsja v upravlenii proizvodstvom*. Moskva, Politizdat 1977.
- Pross, H.: *Kapitalismus und Demokratie*. Frankfurt a. M. 1972.
- Rumjancev, A. M.: *Rešažuščij faktor razvitija — nerazdělnost socialisma i nauki*. In: *Sorevnovanie dvuch sistēm. Ekonomika socialisma i vseмирnoje chozjajstvo*. Moskva, Nauka 1975.
- Socialno-ekonomičeskije problemy truda: organizacija, planirovanije, upravlenije*. Moskva, Mysl 1977.
- Soukup, S.: *Účast dělníků v řízení*. Praha, Práce 1974.
- Učastije mass v upravlenii proizvodstvom*. Moskva, Mysl 1976.

Резюме

В. И. Маслов - Я. Гудечек.: Участие рабочих в управлении социалистическим производством в СССР и ЧССР

В рамках международного исследовательского проекта «Автоматизация и рабочие промышленности» уделялось кроме прочего внимание разным аспектам участия трудящихся в управлении производством. Авторы в статье формулируют некоторые рассматриваемые вопросы этой проблематики и анализируют данные полученные в ходе исследования.

В первой части они обращают внимание на злободневность вопроса участия трудящихся в управлении производством и полемизируют со взглядами некоторых буржуазных авторов, стремящихся доказать, что в условиях современного производства автоматизация — рабочие не могут и не должны вмешиваться в область разработки решений. В отличие от буржуазных ученые-марксисты исходят из того, что общественная собственность на средства производства предполагает активное, творческое участие объединенных производителей в управлении производством, причем с развитием социализма эта активность постоянно растет.

Участие трудящихся в управлении характеризуется тремя показателями:

- а) совокупностью вопросов, в решении которых трудящиеся принимают участие,
- б) формой самого участия в управлении производством,
- в) результатом участия трудящихся в производстве.

Во второй части авторы анализируют результаты исследовательских работ в СССР и в ЧССР, занимающихся вопросами участия трудящихся в производстве, в особенности с точки зрения возможностей, которыми располагают рабочие при принятии решений и их желания участвовать в управлении производством. Результаты показывают, что новая техника в принципе не оказывает влияния на возможности или желания рабочих принимать участие в решении. Возможность участия в решении зависит в особенности от социальных факторов, которые в конечном итоге обусловлены характером общественного строя.

В третьей части статьи рассматриваются действительные формы участия трудящихся в управлении производством. В связи с этим значительную роль играет корреляция между действительным участием рабочих в управлении производством и их оценкой отношений в рабочем коллективе. Социальные условия в социалистических странах стимулируют широкое участие трудящихся в разработке решений. Авторы подчеркивают, что эффективность этого участия зависит в значительной степени от совершенства системы экономического образования трудящихся, которая в обеих сопоставляемых странах находится на высоком уровне.

Summary

V. I. Maslov — J. Hudeček: Workers' Participation in Management Socialist Production in the U.S.S.R. and Czechoslovakia

One of the areas receiving searching attention within the framework of the international research project "Automation and Industrial Workers" encompassed different aspects of workers' participation in production management. Formulating some of the debated issues relevant to this problem area, the authors analyze data obtained during research.

The first section of the article stresses the topical relevance of problems concerning workers' participation in production management. The authors' polemics centres on views maintained by certain bourgeois scholars attempting to prove that under the conditions of modern automated production workers cannot and indeed must not interfere with decision-making processes. On the other hand, Marxists scholars proceed from the fact that social ownership of the means of production necessitates an active creative participation of joint producers in production management. With the development of socialism, this activity is mounting in scope and intensity.

Workers' participation in management is characterized by three indicators: a) the range of problems involving workers' active share in problem-solving; b) actual participation in production management; c) the outcome of workers' participation in management.

The second part of the article contains the authors' analysis of the results of Soviet and Czechoslovak research concerned with aspects of workers' participation in management, particularly from the point of view of the possibilities open to workers in decision-making and the degree of willingness characterizing workers' participation in production management. The results indicate that new technology does not essentially affect the possibilities and the workers' willingness to participate in decision-making processes. Participation in the field of decision-making depends primarily on social factors, which in the final analysis are determined by the character of the social system in question.

The third part of the article discusses factual forms of workers' participation in production management. A significant role in this context is played by the correlation between the workers' actual participation in production management and their evaluation of intra-team relations.

Social conditions in the socialist countries stimulate broad workers' participation in decision-making. The authors stress that the efficiency of participation depends to a considerable extent on the degree of perfection characterizing the system of workers' economic education. Educational standards in the two countries compared are at a high level.